

վրայ Հայոց Ս. Ստեփանոս վանքը կանգուն էր մինչև 1334 թուականն, և վերագոյն յիշուած անանուն սլառ ուղեգիրի համաձայն, նոյն վանքը անմիտա մնացած էր 1370 թուականին, ժերգ. դարուն: Ս. Աթոռս ընդօրինակուած Տաղարանի մը յիշատակարանին մէջ, ի շարս ազգային ուխտատեղեաց, ընդօրինակող ներսէս երէց չի յիշատակեր Ս. Ստեփանոսի վանքը (Նոտարի Հայոց 18-19), հետեւաբար անքանդուած կ'ըլլայ 1360—1447 թուականը, մեզ անյայտ պատճառներով: 1483'ին միայն Անկիւրիոյ Նիկողայոս եպիսկոպոսը՝ իր կազմած Ս. Տեղեաց ցուցակին մէջ, կը յիշէ Սիոնի կողմը, իբր ուխտատեղի «Ս. Ստեփանոսի գերեզմանը», և յիշեալը զանց չ'ընեն յիշատակել նաեւ Ս. Քաղաքի պարիսպէն դուրս նախաձկային միւս ուխտատեղին հետեւեալ բառերով. «Եւ յերուսաղիմայ եղերն՝ Գամաղիէլի և Ս. Ստեփանոսի Գերեզմանն»:

Օտար և ազգային այս յիշատակարանաց ամփոփումը անհերքելի կը դարձնէ Սիոնի վրայ Հայոց Ս. Ստեփանոսի վանքին գոյութիւնը, և որ իբր քրիստոնէական բարեպաշտութեան մը յիշատակարանը եղած է զարկերով: Այս պահուս, որ այս տողերը կը գրեմ, աչքերս նախաձկային աւերակին կողմը կը նային և միտքս կը հասկնայ անոր անխօս լեզուն. և կը բստիպուիմ աչքերս յառել երկինք գոչելով. ո՞վ Տէր, պարգեւէ՛ մեզի նոր Ամատունիներ, որ վերաշինեն այս աւերեալ վանքը քարկոծեալ նահատակին, որուն զարկերով բախտակից եղած է հալածական Հայ ժողովուրդը:

ԽԿՐՏԻԶ ԵՊՍ. ԱՂԱԽՆՈՒՆԻ

ԿԱՐԴԱՅԷՔ

Եւ առաջին առօրիս դիկեցէք մեր ՍԻՈՆԻ բաժնեգիրը, եթէ չէք դիկած:

ԽՐԻՍՏԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ ԵՒ ՍԻՈՆ

Սիոնի վերսին հրատարակութեան վաղուց չեմփա վախճանեմք մէկը եղած է Խրիստեան, իբրեւ մօտէն ծանօթ երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութեան պայմաններուն:

Հետեւեալ նամակը ուղղակի իր գրչէն եւ ուղղուած Մամբրէ եպս. Մարկոսեանի, գրուած է 1898-ին երբ Խրիստեան այցելեց Պատր. և Սիոնի վերահրատարակութեան համար ապանովեց, քս Մեծոպ եպս. Նաեմեանի տեղեկութեան, ծանօթ դրամատէր Իովաննիս օմանգակաւորին:

Նամակը շատ շանկեալ է. որովհետեւ Խրիստեան մօտէն կը նամակայ Յարութիւն պատրիարք և Տօտէն ժողովրդու իւրաքանչիւր անդամին բերանը կը դնէ բարացուցական արտայայտութիւն մը կարծիքներու: Եւ վերջապէս նշումն խոստումով մը, տարեկան 500 տարլի, կ'երաւանտէ Սիոնի հրատարակութիւնը:

Այս նամակին մէջ յակամէ յանձնաճեղ յիշուած ամանեմն կիկիկիկ Ս. Կարողիկոսը ողջ է միայն, :

Ծ. Խ.

Քաջաբան Ասեմախօս

Տ. Մամբրէ Մրքագան.

Զքեղ կը կացուցանեմ փոխանորդ Հայոց Հայրիկին. մո՛ւտ ի գիւան Խորհրդարանի Սրբոյ Երուսաղէմի. խօսք Տէր Մամբրէ Մրքագանին է՝ հրամանաւ Հայոց Հայրապետին. եւ զու գոչեա՛ զօրութեամբ և մի՛ խնայեր, բարձրացո՛ իբրեւ փողոյ ըզբարբառ քո: Ահա քո բնաբանն:

«Վասն Սիոնի ոչ լուեցից և վասն Երուսաղէմի ոչ ներեցից»:

Այնուհետեւ զու շարէ փաստարանէ, վասն Սիոնի կրկնակի հրատարակութեան, եթէ մեռեալ և թաղեալ Սիոն հրաման տուր որ զվէմն ի բաց առնուն, և զու յայնժամ գոչեա բարձրաբարբառ, արի՛ եկ արտաքս ո՞վ Սիոն, հերիք եղեւ քեզ ննջել ի տապանիդ անխօս անբարբառ:

Դու լուէ, բա՛ւ է այդչափ. խօսք Տէր Յարութիւն Սրբազանին է.

Է՛, Տէր Մամբրէ Սրբազան, ո՞ւ ետ քեզ զայդ համարձակութիւն, որ այդպէս խիղախ ճոռմարանես. հագիւ այդ փորձանք Սիոն թաղած եմք, զու զայն կրկին ի դուրս հանես. զու չե՞ս ճանաչեր ժամանակ և փորձանք իւր: Թող այդ «ի կալոյ թէ ի հնձանէ»: Է՛ Հայր Առնոյ հաշիւ ցոյց տուր. մեր Միարանութիւն, միայն առանց հաշ-

ուի ուսել գիտէ. ահագին պարտք ուղտի չափ հեծեր է վզիս վերայ եւ տակ կը ճըմլուիմ, Սիօնի այդ բռնն էլ կը յաւելուք վերայ: Էդ անհաշիւ մարդ, Հայրիկ է ինչ է, նստեր յԱյրարատ, խօսում է Երուսաղէմ: Նա ինչ իշխանութիւն ունի փոխանորդ կարգելու, հրաման արձակելու, եւ մինչեւ անգամ մեր հազար բուրլին իբրեւ զբաւ պահելու: Հայոց Հայրապետ ծոն (գժացեր) է. նա զուցէ կարծում է Երուսաղէմի մէջն եւ իշխել. նա դեռ երէկ աքսոր էր այս տեղ եւ եւ փակեր էի զինքն Մակարայ խուցի մէջ. որչափ հեզ էր իւր անձկութեան մէջ, այժմ գիտես թէ առիւծ է դարձեր զառապիղէն զուրս ելած: Դա զուցէ ձայն տայ Արարատեան Ասքանաղեան գնդին եւ պատերազմ հրատարակէ. հէ՛, միթէ եւ կը լռե՞մ, եւ էլ ձայն կու տամ բովանդակ մեր աշխարհի Ֆէլահան գնդերուն եւ արշաւանք կը բանամ Սիօնի լեռնէն մինչեւ ի Մասիս: Էտ ուշամոռաց մարդ միթէ մոռցե՞ր է մեր ներսի զուրսի կոխը, զոր մղեցինք Պոլսեցւոց դէմ եւ յաղթանակ տարինք:

Խօսք Սահակ եպիսկոպոսին է.

Արբազան Տէր մի՛ այդչափ նեղանաք, եւ էնպէս համոզուած եմ, որ Հայրիկ տիրապետելու հոգի չունի. նա Էջմիածնայ Միաբանութեան չէ կարող տիրապետել, թէր մնաց Երուսաղէմին. նորա միտքն այն է որ մեր Միաբանութիւն որչափ կարելի է ազդի լուսաւորութեան եւ կրթութեան համար եւ ծառայէ: Սիօնի հրատարակութեան համար ոչինչ զժուարութիւն չիկայ, քանի որ մեր Մատենադարան շատ նիւթ կ'ընծեռէ մեզ. չեն պակաս նաեւ մեր Միաբանական դասուն մէջ բաւական զբոսներ, մանաւանդ երբ նիւթականի մասին ինքն Հայրիկ կ'ապահովէ:

Խօսք Տէր Ներսէս եպիսկոպոսին է.

Արբազան Պատրիարք Հայր, եւ ձեր կարծիքին համաձայն եմ, մեր Սահակ եպիսկոպոս եղբայր, մեծ մեծ փարդել գիտէ միայն, պատրաստել չգիտէ: Ինչ էնպէս կը թուի որ նա իւր յանցանք ծածկել կ'ուզէ. դա չէ՞ որ գնաց Էջմիածին քուէ արեւա այդ անփորձ մարդուն, որ այժմ մեր գլխուն փորձանք եղած է: Զեզ ամէնուր յայտնի է, ճանչնանք ժամանակ. ուխտաւորներ պակասած են, ահ, ուտող չի գի-

տեր, բրդող գիտէ. զուք չգիտէք եւ ինչ տանջանք կը քաշեմ, երկինք, գետին, Ս. Գիրք, Սուրբ Տեղեր, արքայութիւն, զժոխք իրար խառնելով, մի ուխտաւորի համար հազար հազար բառ կ'արտասանեմ, հազիւ այդ ուխտաւոր խեղճ կիներուն քուրձերուն մէջ հանգուրցած դրամի կապուցներ կը քակեմ, դարպաս տուրք կը հանեմ: Ո՛չ, ո՛չ, եւ համաձայն չեմ Սիօնի ապարդիւն հրատարակութեան: Ապա թէ ոչ եւ հրաժարելով հրաժարում եմ դարպասութեան էտ ծանրատաղտուկ պաշտօնէն, որ հոգիս բերանս է բերեր. աշխատութիւն վանուց համար է, բայց կը բամբասուիմ իբրեւ անգութ խտապահանջ մարդ:

Խօսք Անդրէաս վարդապետին է:

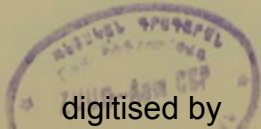
Եւ չոգեչոյ դալով ձեռներդ ոտներդ կը համբուրեմ Արբազան Հայր մեր. զիս ազատէ իմ մտերիմ բարեկամաց ձեռքէն, անուններ չեմ ի տար, զուք լաւ գիտէք. զոքա պարապմունք չունին, զորձ չունին, անկեան անպահ կը թափին վրաս. զոքա իմ բնտանի անդէն քաղցր աւազակներ են. ամէն օր արշաւանք եւ կողպատում կ'ուժեմ, եթէ այսօր լեցնեմ սենեակս, վաղը կը պարպուի. չէ՞ որ այդ ամէն պարապութեան հետեանք են: Աստուծոյ սիրոյն լինի Արբազան Տէր, թոյլ տուր որ Սիօն հրատարակուի թերեւ ասոնք զբականութեամբ պարապին եւ եւ ազատուիմ: Ապա թէ ոչ այժմէն խօսիմ քեզ, Տէր Հոգեւոր, իմ կարծուած հարստութիւնս բոլոր կ'ուտեն այդ բնտանի բարեկամներն եւ ոչինչ ժառանգութիւն չի մնար վանուց, թող գիտնայ բոլոր Միաբանութիւն թէ այս այսպէս է. եւ զուք գիտէք որ շատ անկեղծ մարդ եմ. սիրտս եւ լեզուս նոյն է:

Խօսք Հայոց Հայրիկին է.

Ա՛հ Տէր Մամբրէ Արբազան, ա՛հ այս հինգ հարիւր բուրլին, տար այժմ Տէր Թարութիւն Արբազանին, յայտարարէ բարձրաձայն, որ մի բարեպաշտ անձն նուիրած Սիօնի հրատարակութեան համար եւ խոստանում է տարուէ տարի վճարել նոյն գումար:

Վերջաբան Թարութիւն Արբազանին է:

Ապրիլն Տէր Մամբրէ Արբազան. տեւաւ մի գործնական բան. ամէն գործ պէտք է այսպէս վճարել, օգին մէջ երեւակայութեամբ աշտարակ չի շինուիր. կ'ե-

րեի որ այդ երեւակայող Հայրիկ, վերջի-վերջոյ համոզուած է, որ լոկ խօսքով փուլաւ չի եփուիր:

Գոչեցէք ուրեմն, կեցցէ՛ Հայոց Հայրիկ, բարեկամ երուսաղէմի. աղօթենք նորա կենաց համար որ մնայ այնպէս մինչև ցմահ, և այս իւր սուրբ ուխտն է. վկայ՝ Աւետիս Երկրի Հրախալն է:

Է՛, լսեցէք եղբարք, այս շնորհ միայն երթմանին չէ. կեցցէ՛ և աւելի ևս կեցցէ Տէր Յարութիւն Սրբազան, որ քաշելով քաշկռտելով բան բերաւ մինչև այստեղ. կեցցէ՛ ուրեմն նաեւ գործնական յառաջդիմութիւն և նախահաշիւ տնտեսութիւն:

Օ՛ն կանչեցէք դաւաղ, թո՛ղ կառք պատրաստէ, հիմա կ'երթամ փաշայիս արտօնութիւն կ'առնեմ, և Սիօն առօք փառօք կը հրատարակուի:

Ատեան փակուած է. հայտէ Հայր Անդրէասին սենեակ, խմենք ուրախ լինինք և օրհնենք Հայրիկի կեանքը:

Հրահանգ. առանձին կարգաւ այս մասնակց կը թողում Հայր Մամբրէ, որ Սահակ եպիսկոպոսին և Հայր Ղեոնդին հետ խորհրդակցելով այս նամակի ընթերցումն փոքր ինչ հանդիսապէս լինի, հրաւիրելով Միաբանական դասէն մի քանի կարեւոր եղբայրներ: Եւ դուք պէտք է յայտարարէք կանխաւ թէ Հայրիկէն մի կարեւոր թուղթ կայ, պիտի կարդամ, և այլն: Բայց չի մոռնաք, Հայր Ղեոնդէն հինգ հարիւր բուրլին կանխապէս առնելով ձեր քով պատրաստ լինի, որ այն վերջի կէտին զրնէք Պատրիարքին ձեռք. այդ է միայն որ հաստատուած է նորա գործնական հաւատքը:

Վա՛յ Հայրիկի բախտին, որ թափեց աչքի լոյս և զրեց այս նամակը իւր այնչափ գրագմանց մէջ:

Եթէ տակաւին չյաջողի բան, ևւ դու գիտե՛ս, դժեղ և երեքլին բարեկամներդ (*) պատասխանատու կը ճանաչեմ:

(*) Ստանկ Եղս. Խաղապեան, Ղեւոնդ Վեդ. Մամբուսեան ևւ Անդրէաս Վեդ. Միլդոյեան:

ԻՐ. Խ.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՎԱՐՔ ՄԱՇԹՈՏԻ

ՈՒՂՂԵԱՒ, ԵՒ ԼՈՒՍԱՐԱՆԵԱՒ

Ներածութիւն

— «Սքանչելին» կորիւն հին հայ մատենագրութեան երկնքին վրայ ամէնէն մեծափայլ պայծառագոյն լուսաւորներէն մէկն է, և նոյն իսկ՝ կրնայ ըստիլ ինչ ինչ նկատումներով՝ ամէնէն նշանաւորը: Միանգամայն ամէնէն խորհրդաւորը՝ բացառութեամբ միշտ երբեքնացի:

Իր ծննդեան ազգութիւնը, իր կեանքը, իր աստիճանը, իր գրական արգասիքը իր ամբողջութեան մէջ, իր մահը և մահուան թուականը առեղծուածներու շարք մը կը ներկայացնեն, և լի են տարօրինակ հակառութիւններով:

Այն մի քանի հակիրճ տեղեկութիւնները, զորս ունինք իր վրայ, ամբողջը իր զրէնն են, բացի Փարպեցիին յիշած մէկ փոքր մանրագէպէն թէ ինչպէս կորիւն և Արձան իրենց ուսուցչին Մաշթոցի հետ միասին՝ իրենց աշակերտակից Ղեոնդի վրայ, ասոր քուն տաւնը, վրան սաստիկ լոյսի մը ճառագայթելը տեսան ցերեկ տեսն, նախազգարար նշան թէ նահատակուելով պիտի հանդիպէր իրեն վախճանը:

Վրացի ծնած ըլլալը ինքն կը յայտարարէ, և սակայն «բարբարոսական կողմանք» կը կոչէ Վրաստանը: Մաշթոցի աշակերտներուն կրտսերագոյնը կը դառնի ինքզինքը (անշուշտ կրտսերագոյն լոկ տարիքով փոքր չի նշանակեր անպատճառ, այլ աստիճանով, կարողութեամբ, տաղանդով փոքր ալ կ'իմացուի, համեմատութեամբ բուռած, ինչպէս «ես տրուպս», «ես նրատոս», «ես անտիմանս» ևայլն, խոնարհամիտ ասացումները), և սակայն այս կրտսերագոյնին կը տրուի հրաման հայրապետէն՝ միւս աշակերտակիցներուն համախոհութեամբ և քաջակերութեամբ՝ գրելու իրենց հոյակապ ուսուցչին կեանքը, թէ՛ Յովսէփ ինքը՝ «գլխաւոր աշակերտ» Մաշթոցի յա-